O‘ZBEK TILIDAGI AFFIKSLARNING FONETIK O‘ZGARISHLARI

Narzullayeva Muborak Sherzod qizi
Guliston davlat universiteti

Qabul qilindi: 18.10.2025
Ko‘rib chiqildi: 19.10.2025
Tasdiqlandi: 20.10.2025

Kalit so‘zlar:
o‘zbek tili, affiks, fonetik o‘zgarish, morfologiya, fonologiya, talaffuz, so‘z yasash, assimilatsiya, urg‘u o‘zgarishi.

Annotatsiya. Mazkur tezisda o‘zbek tilidagi affikslarning fonetik o‘zgarishlari chuqur tahlil qilinadi. Affikslardagi talaffuz va tovush darajasidagi o‘zgarishlar ularning morfemik struktura bilan bog‘liqligi, so‘z yasash jarayonlaridagi roli va grammatik vazifalari nuqtai nazaridan o‘rganiladi. Tadqiqotda shuningdek, affikslarning qo‘shilishiga qarab yuz beradigan assimilatsiya, urg‘u o‘zgarishi, unli va undosh tovushlar orasidagi moslashuv kabi fonetik jarayonlar ham ko‘rib chiqiladi. Bu fonetik o‘zgarishlar o‘zbek tilining morfologik va fonetik tizimida muhim o‘rin tutishi, so‘z yasash va talaffuz jarayonlarini yaxshiroq tushunishga yordam berishi ta’kidlanadi. Shuningdek, tadqiqot natijalari o‘zbek tilini o‘rganayotgan tilshunoslar, tarjimonlar va pedagoglar uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lishi ko‘rsatib o‘tiladi.

Keywords:
uzbek language, affix, phonetic change, morphology, phonology, pronunciation, word formation, assimilation, stress shift.

Annotation. This thesis provides a detailed analysis of phonetic changes in affixes of the Uzbek language. Pronunciation and sound alterations in affixes are examined in relation to their morphemic structure, role in word-formation processes, and grammatical functions. The study also investigates phonetic phenomena such as assimilation, stress shifts, and vowel-consonant adaptations that occur when affixes are attached. These phonetic changes are emphasized as playing a significant role in the morphological and phonetic system of the Uzbek language, aiding in a better understanding of word formation and pronunciation. Furthermore, the findings are considered practically useful for linguists, translators, and educators studying the Uzbek language

Ключевые слова. Узбекский язык, аффикс, фонетическое изменение, морфология, фонология, произношение, словообразование, ассимиляция, изменение ударения.

Аннотация. В данной тезисной работе проводится подробный анализ фонетических изменений аффиксов в узбекском языке. Изменения произношения и звуков в аффиксах рассматриваются в связи с морфемной структурой, ролью в процессах словообразования и грамматическими функциями. Исследование также изучает такие фонетические явления, как ассимиляция, изменение ударения и адаптация гласных и согласных, возникающие при присоединении аффиксов. Подчеркивается, что эти фонетические изменения занимают важное место в морфологической и фонетической системе узбекского языка, способствуя лучшему пониманию процессов словообразования и произношения. Кроме того, результаты исследования имеют практическую ценность для лингвистов, переводчиков и педагогов, изучающих узбекский язык.

Kirish. O‘zbek tilining morfologik tizimi tarkibida affikslar tilning so‘z yasash jarayonida, grammatik kategoriyalarni ifodalashda va talaffuzda muhim rol o‘ynaydi. Affikslardagi fonetik o‘zgarishlar tilshunoslikning fonologiya va morfologiya sohalari uchun katta ahamiyatga ega bo‘lib, ular so‘zning talaffuzi, urg‘usi, tovush tizimi va morfemik tuzilishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Affikslarning fonetik o‘zgarishlari jarayoni ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, ularning qo‘shilishi paytida yuzaga keladigan assimilyatsiya, urg‘u o‘zgarishi, unli va undosh tovushlar orasidagi moslashuv, tovushlarning yo‘qolishi yoki qo‘shilishi kabi hodisalarni o‘z ichiga oladi. Bu jarayonlar tilning ichki tizimi va grammatik qoidalari bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, o‘zbek tilining fonologik va morfologik xususiyatlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, affikslarning fonetik o‘zgarishlari til tarixining rivojlanishi, so‘z tarkibidagi o‘zgarishlar va zamonaviy talaffuz qoidalari bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Tadqiqotda fonetik o‘zgarishlarning asosiy turlari, ularning morfemik strukturaga ta’siri, shuningdek, talaffuz va urg‘u bilan bog‘liq bo‘lgan qoidalar tahlil qilinadi. Bu esa o‘zbek tilini o‘rganayotgan tilshunoslar, tarjimonlar va

pedagoglar uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, so‘z yasash va talaffuz jarayonlarini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Tadqiqotda shuningdek, affikslarning fonetik o‘zgarishlari va ularning grammatik funksiyalari o‘zaro bog‘liqligi, morfemik birliklar ichidagi o‘zaro ta’sirlar va ularning til tizimidagi o‘rni ham ko‘rib chiqiladi, bu esa o‘zbek tilining fonologik va morfologik tizimlaridagi qonuniyatlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbek tilidagi affikslarning fonetik o‘zgarishlari masalasi ko‘plab tilshunos olimlar tomonidan o‘rganilgan va ularning tadqiqotlari fonologiya, morfologiya va talaffuz nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega. Birinchi navbatda, Xolmatov [1] o‘zbek tilidagi qo‘shimchalarning talaffuz va tovush darajasidagi o‘zgarishlarini fonologik qonuniyatlar bilan izohlashga urinib, affikslarning so‘z tarkibidagi o‘rni va morfemik moslashuvini tahlil qilgan. Shuningdek, Karimova [2] affikslarning qo‘shilishida yuzaga keladigan assimilatsiya va urg‘u o‘zgarishlariga alohida e’tibor qaratib, bu jarayonlarning talaffuzga va so‘z yasash qoidalariga ta’sirini ko‘rsatgan. Ahmadov [3] esa unli va undosh tovushlar o‘rtasidagi moslashuv, tovush yo‘qolishi va qo‘shilishi kabi fonetik hodisalarni sistematik tarzda o‘rganib, ularning morfemik struktura va grammatik funksiyalarga qanday ta’sir qilishini izohlagan. Bundan tashqari, Sultonov [4] fonetik o‘zgarishlarning tilning tarixiy rivoji va zamonaviy talaffuz qoidalari bilan uzviy bog‘liqligini ta’kidlagan bo‘lsa, Toshpulatova [5] tadqiqotlarida affikslarning fonetik xususiyatlari va ularning morfologik tizimdagi o‘rni, shuningdek, so‘z yasash va talaffuz jarayonlarida yuzaga keladigan muammolar tahlil qilingan. Shu tarzda, olimlarning tadqiqotlari o‘zbek tilidagi affikslarning fonetik o‘zgarishlarini chuqurroq tushunish, morfemik va fonologik qonuniyatlarni aniqlash, shuningdek, tilshunoslik va pedagogika amaliyotida qo‘llash imkonini beradi.

Materiallar va usullar. Tadqiqot materiali sifatida o‘zbek tilidagi affikslarni o‘z ichiga olgan turli so‘zlar, jumlalar va matnlar tanlangan bo‘lib, ular adabiy matnlar, ilmiy nashrlar va og‘zaki nutq namunalaridan olinadi. Tadqiqotda fonetik o‘zgarishlarni aniqlash uchun affikslarning qo‘shilish jarayonida yuz beradigan talaffuz, urg‘u, unli va undosh tovushlar o‘rtasidagi moslashuv, assimilyatsiya, tovushlarning yo‘qolishi yoki qo‘shilishi kabi jarayonlar tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida morfologik va fonologik tahlil metodlari qo‘llanilgan, ya’ni affikslarning talaffuz va tovush darajasidagi o‘zgarishlari morfemik tarkib, so‘z yasash jarayoni va grammatik kontekst bilan bog‘liq holda o‘rganilgan. Shuningdek, komparativ usul yordamida turli matn va nutq namunalarida fonetik o‘zgarishlarning yuzaga kelish sabablari va ularning

fonologik qonuniyatlarga muvofiqligi aniqlangan. Tadqiqot jarayonida sifatli va miqdoriy tahlil usullari birgalikda qo‘llanilib, affikslarning fonetik xususiyatlari va ularning morfologik tizimdagi roli ilmiy asosda tahlil qilingan. Shu tarzda, mazkur tadqiqot o‘zbek tilidagi affikslarning fonetik o‘zgarishlarini tizimli ravishda o‘rganish va ularning morfemik, fonologik va talaffuz tizimidagi o‘rni haqida aniq xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

1-Jadval. O‘zbek tilidagi affikslarning fonetik o‘zgarish turlari va ularning ta’siri

Fonetik o‘zgarish turi	**Tavsif**	**Fonologik va morfologik ta’siri**
Assimilyatsiya	Affiksning tovushi asosiy so‘z tovushiga moslashadi	Talaffuz silliqlashadi, so‘z yasash jarayoni osonlashadi
Urgu o‘zgarishi	So‘z tarkibidagi urg‘u o‘zgartiriladi	Grammatik yoki morfemik o‘zgarishlarni ifodalashga yordam beradi
Unli va undosh moslashuvi	Unli va undosh tovushlar bir-biriga moslashadi	Fonetik muvozanat hosil qiladi, talaffuzni soddalashtiradi
Tovush yo‘qolishi	Ba’zi tovushlar talaffuzda yo‘qoladi	So‘z uzunligi kamayadi, morfemik struktura o‘zgaradi
Tovush qo‘shilishi	Qo‘shimcha tovushlar qo‘shiladi	Talaffuz jarayoni murakkablashadi, ba’zi grammatik ma’nolar kuchayadi

Ushbu jadval o‘zbek tilidagi affikslarning fonetik o‘zgarish turlarini va ularning til tizimidagi ta’sirini ko‘rsatadi. Har bir fonetik o‘zgarish turi talaffuz, morfemik struktura va grammatik funksiyalarga qanday ta’sir qilishini aniq tushuntiradi, bu esa tilshunoslik va pedagogika amaliyotida foydali ma’lumot sifatida xizmat qiladi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilidagi affikslarning fonetik o‘zgarishlari turli kontekstlarda qanday yuzaga kelishini aniq ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida 100 dan ortiq so‘z va jumla namunalarida affikslarning talaffuzi, urg‘usi, unli va undosh tovushlar o‘rtasidagi moslashuv, assimilyatsiya, tovushlarning yo‘qolishi yoki qo‘shilishi kabi fonetik jarayonlar tahlil qilindi. Natijalarga ko‘ra, qo‘shimchalarning qo‘shilishi paytida eng ko‘p uchraydigan

fonetik o‘zgarishlardan biri assimilyatsiya bo‘lib, unda affiksning birinchi tovushi asosiy so‘z tovushiga moslashadi va talaffuz jarayonini silliq qiladi. Shu bilan birga, urg‘u o‘zgarishi ham keng tarqalgan bo‘lib, u so‘z tarkibidagi grammatik yoki morfologik o‘zgarishlarga bog‘liq holda yuzaga keladi. Tadqiqot shuningdek, unli va undosh tovushlarning moslashuvi va ba’zan tovushlarning yo‘qolishi yoki qo‘shilishini aniqladi, bu esa morfemik strukturaga bog‘liq bo‘lib, so‘z yasash va talaffuz jarayonini soddalashtiradi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, affikslarning fonetik o‘zgarishlari tilning morfologik va fonologik tizimi bilan chambarchas bog‘liqdir, ularning har biri so‘z yasash jarayonida muhim vazifani bajaradi. Shu bilan birga, fonetik o‘zgarishlar tilning tarixiy rivoji, zamonaviy talaffuz qoidalari va grammatik funksiyalar bilan uzviy bog‘liqlikni namoyon qiladi. Tadqiqot natijalari pedagoglar, tilshunoslar va tarjimonlar uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, o‘zbek tilidagi affikslarning talaffuz, urg‘u va morfemik xususiyatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Xususan, turli affikslarning fonetik o‘zgarishlari kontekstga qarab turlicha yuzaga kelishi, ayrim hollarda esa unli va undoshlar o‘rtasidagi moslashuv jarayoni oldingi tadqiqotlarda ko‘rsatilganidan murakkabroq ekanligi aniqlanadi. Shu tarzda, tadqiqot fonetik o‘zgarishlarning nazariy asoslarini mustahkamlash bilan birga, ularni amaliy nutq va yozma matnlar kontekstida ham aniqlash imkonini berdi. Natijalar o‘zbek tilining fonologik va morfologik tizimi haqidagi bilimlarni kengaytiradi va tilshunoslik amaliyoti uchun muhim xulosalarni beradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilidagi affikslarning fonetik o‘zgarishlari morfologik va fonologik tizim bilan chambarchas bog‘liqligini, so‘z yasash va talaffuz jarayonlarida muhim rol o‘ynashini ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida affikslarning qo‘shilishi paytida yuzaga keladigan assimilyatsiya, urg‘u o‘zgarishi, unli va undosh tovushlar o‘rtasidagi moslashuv, tovushlarning yo‘qolishi yoki qo‘shilishi kabi fonetik jarayonlar batafsil tahlil qilindi va ularning morfemik struktura, grammatik funksiyalar hamda talaffuz bilan bog‘liqligi aniqlanib, ilmiy jihatdan asoslandi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, affikslarning fonetik xususiyatlarini o‘rganish o‘zbek tilining morfologik va fonologik tizimini yanada chuqur tushunish, so‘z yasash qoidalarini aniqlash va talaffuz jarayonlarini soddalashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, natijalar tilshunoslar, pedagoglar va tarjimonlar uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, o‘zbek tilidagi affikslarning talaffuzi va morfemik xususiyatlarini to‘g‘ri qo‘llash, o‘qitish va tarjima qilish jarayonlarini yaxshilashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xolmatov, A. (2015). O‘zbek tilidagi affikslarning talaffuzi va fonetik o‘zgarishlari. Toshkent: Fan.
2. Karimova, M. (2017). Affikslar va ularning morfemik struktura bilan bog‘liq fonetik jarayonlari. Toshkent: O‘qituvchi.
3. Ahmadov, B. (2018). O‘zbek tilida unli va undosh tovushlar moslashuvi va fonetik xususiyatlar. Toshkent: Tilshunoslik.
4. Sultonov, R. (2019). O‘zbek tilining zamonaviy talaffuz qoidalari va fonetik o‘zgarishlar. Toshkent: Ilmiy nashrlar.
5. Toshpulatova, N. (2020). Affikslarning morfologik tizimdagi o‘rni va talaffuz xususiyatlari. Toshkent: Fan va Texnologiya.